

Laakso, kuje ja hyvä

1. *laakso*

Sanalle *laakso* on esitetty vastineita sekä suomen lähi- että etäsukukielistä. Itämerensuomalaisissa kielissä esiintyvistä sanoista ja sanapesyeistä sitä vastaavat inkeroisurteiden *lakso*, *laksu* 'aukea, tasainen paikka metsässä, kenttä' (Nirvi 1971: 246), karjalan *lakšu* 'notko, vetinen kohta suossa' (KKS 3 1983: 14), vepsän *laks* 'notko, notkelma' (Zaitseva – Mullonen 1972: 273) sekä viron murteisissa tavattava *laks* 'notko, notkelma' (SKES 1958: 267). Tähän sanueeseen on liitetty pohjoissaamen *læk'ša*, *læk'še* 'suuri räme', jolla on vastineet myös koltta-, kildinin- ja turjansaamessa (SKES 1958: 267, UEW 1988: 683), sekä länsimarissa esiintyvä *laksâ* 'kuoppa, syvennys' ja sen johdot *laksak*, *laksaka* 'kuoppa, syväne, laakso'. Aiemmin edellisiin rinnastettiin vielä komin sana *los* (: *loskin*) 'kaislaa kasvava kostea niitty' (SKES 1958: 267, Lytkin – Guljajev 1970: 161). UEW (1988: 683) on hylännyt kominkielisen sanan rinnastuksen muihin sukukielten sanoihin todeten, että sanansisäinen konsonanttiedustus todistaa sitä vastaan, ja luokitellut komilaisen sanan venäläiseksi lainaksi.

Hyväksymilleen rinnastuksille UEW on rekonstruoinut muodon *lakčə*. On kuitenkin huomattava, että ims.-saamelaisella taholla ei löydy perusteita olelukselle sanansisäisestä *-kč-*yhtymästä eikä esimerkiksi Korhonen (1981: 172) ole sellaista oletanut varhaiskantasuomeen. Myös marin kielessä vanhojen

sgr. alkuperää olevien sanojen affrikaattaa vastaa affrikaatta eikä sibilantti (vrt. esim. Toivonen 1928: 22, Bereczki 1988: 334).

Marinkieliseen, merkitykseltään läheiseen *laksâ*-sanaan on *laakson* yhdistänyt ensimmäisenä Budenz (1886–87: 414), muttei ole rinnastusta lähemmin analysoinut. Marinkielisissä sanakirjoissa ja -luetteloissa se esiintyy eri muodoissa. Budenzin jälkeen ovat samaan suomalais-marilaiseen rinnastukseen ja marissa esiintyviin varianteihin *laksâ*, *laksak*, *laksaka* 'kuoppa, syväne, laakso' viittaneet eri yhteydessä lyhyesti mm. Munkácsi (1901: 428), Wichmann (1901: 67, 1915: 11–12), Toivonen (1928: 167–8) artikkelissaan vanhoista sanansisäisistä affrikaatoista, E. Itkonen (1953–54: 157) marin ja permiläisten kielten ensi tavun vokaaleja käsittelevässä tutkimuksessaan, SKES (1958: 267), Lytkin ja Guljajev (1970: 161) komin kielen etymologisessa sanakirjassa, Kiss (1967: 398) tutkimuksessaan marin topografisesta sanastosta ja viimeksi UEW (1988: 683). Variantti *laksak* on lainautunut marista myös sen naapurikieleen tšuvassiin, jossa sanan *lakčək*, *lakšək* merkitys on 'syväne, kuoppa' (Räsänen 1920: 249, Toivonen 1928: 167, Fedotov 1965a: 261).

Kuten UEW:ssä todetaan, ei *laksâ*-sanan ensi tavun vokaalin perusteella voida tehdä juuri päätelmiä, koska sanaa ei itämarilaisissa murteissa tunneta. Itämerensuomen *a*:ta saattaa länsimarissa vastata myös *a*, kun taas itämarissa useimmissa tapauksissa on tällöin *o*. Kantamariin palautuvissa sanoissa esiintyvää

a-vokaaliakin on luontevinta pitää sekundaarisen kehityksen tuloksena, sillä useimmiten *a*:n sisältävät sanat ovat iältään nuoria (E. Itkonen 1953–54: 186–187, Bereczki 1988: 336–340).

Marinkielisen *laksâ*-sanana sanansisäinen konsonanttiedustus ei näytä herättäneen tutkijoiden epäilystä, vaan samarinnastus on kiertänyt useissa artikkeleissa ilman, että siihen olisi tarkemmin syvennyt. Vaikka eräissä länsimarilaisissa sanoissa, kuten *səncă* ~ sm. *silmä* ja *savâč* 'huivi, liina' esiintyy »tavallinen» apikaalinen *s*, on se sporadisen kehityksen tulosta eikä odotuksenmukaista; itämarin murteissa esiintyy näissä sanoissa poikkeuksetta *š*:- *šincă*, *šovâč*. Sama vastaavuussuhde *s* ~ *š* esiintyy useimmissa marin kielen tšuvassilaislainoissakin sekä sananalkuisessa että sanansisäisessä asemassa, kuten esim. sanoissa L *šandal*, I *šondal* 'alasin' < tšuv. *sondal* tai L *käskä*, I *kaška* 'pölkky, tukki' < tšuv. *kaska*¹. Vielä eräissä tšuvassilaislainojen jälkeen tulleissa tataarilais- ja venäläislainoissa on *s* tai *z* korvattu marissa *š*:llä: L *šizäs*, I *šizäs* 'tuntea' < tat. *siz*; I *šipka* 'kehto' < ven. *zybka* (Räsänen 1920: 27–28).

Tavallisesti kaikkia kolmea uralilaiseen ja suomalais-ugrilaiseen kantakieleen oletettua sibilanttia *ś*, *s*, *š* vastaa marissa *š* kaikissa asemissa (Bereczki 1988: 334–35). Nykymarin kaksi sibilanttia käsittävää järjestelmää on pidetty vasta hyvin uuden kehityksen tuloksena. Myös saamessa esiintyvän -*š*-sibilantin ikää on syytä epäillä, sillä varhaiskantasuomen sananalkuista tai -sisäistä *š*:-ää vastaa saamessa *s* ja saamen nykyistä *š*:-ää on pidettävä vasta kantasaamelaisena uudennoksena (Korhonen 1981: 162–163). Suppean levikin perusteella pohjoissaamen *læk'ša*, *læk'se* 'suuri rä-

me' saattaisi olla ims. laina. On kuitenkin hyvin epävarmaa, onko sillä ylipäättään yhteistä ims. sanueen kanssa, koska sibilantin lisäksi myös saamen vokaali-edustusta on vaikea selittää samalta pohjalta. Myös merkitys on melko etäinen.

Fedotov (1965a: 261) on tutkimuksessaan marin tšuvassilaislainoista ohimenneen havainnut, että marissa esiintyy myös samaa 'kuoppaa, syvennystä' merkitsevä lyhyempi sana *lake*, muttei ole rinnastanut sitä millään tavalla edellä mainituun sanueeseen. Sana *lak*, *lak βer* 'laakso, syväne, kuoppa' esiintyy jo Szilasin (1901: 106) sanakirjassa, joka mainitsee myös Genetzin muistiinpanon *lak* id. Uusimmat marilais-venäläiset sanakirjat (MRS 1956: 280, Vasiljev–Savatkova–Utšajev 1991: 164) mainitsevat seuraavat sanat, sanaliitot ja johdokset: *lake* 'kuoppa, notko, syväne', *βūd lake* 'lätäkkö', *lakâβūd* id., *laksak* 'kuoppa, notkelma', *laksaklaš* (: *laksaklem*) 'kaijaa kuoppaa', *lakâla* 'kuoppa (tiessä)' sekä *lakâlan* 'kuoppainen': *lakâlan korno* 'kuoppainen tie'.

Variantin *laksak* Munkácsi (1901: 428) arvioi olevan deminutiivijohdos, muttei mainitse, mistä sanasta. Ilmeistä on, että kantavartalona on yleisesti pidetty vanhaksi arveltua *laksâ*-muotoa. Variantti *laksaka* sisältää myös nykymarissa epäproduktiivisen johtimen *-ka* (vrt. Galkin 1966: 57), joka tavataan myös toisessa merkitykseltään läheisessä sanassa *lapka* 'matala, alhainen' (< *lap* 'notko, alanne').

Marilais-venäläiset sanakirjat (MRS 1956: 280, Vasiljev–Savatkova–Utšajev 1991: 164) viittaavat *laksak*-sanana yhteydessä hakusanaan *lake*, jonka kanssa se mitä ilmeisimmin kuuluu yhteen. *laksâ*-sanaa kumpikaan em. marilais-venäläisistä sanakirjoista ei tunne. On kysyttävä, eikö sekin ole sekundaarinen johdos, jota ei pidä yhdistää suomen saanaan *laakso* ja sen vastineisiin muissa ims. kielissä ja saamessa, vaan samoin 'kuoppaa, syvennystä' merkitsevään johdettomaan itämarilaiseen sanaan *lake*.

¹ Turkkilaiskielten sanat olen esittänyt siinä muodossa kuin ne esiintyvät lähteissä.

Sanaa *lake* on tarjottu myös sm. *lukko*-sanan vastineeksi (Wichmann 1901: 67, kiss 1967: 397), mutta tämä rinnastus on väärä (ks. esim. SKES 1958: 308). Fedotov (1965b: 94) on varovasti arvelut, että marin *lake* saattaisi olla tšuvassilainen laina, ja verrannut sitä Radloffin turkin murteiden sanakirjassa (Radloff 1905: 730) mainitsemaan sanaan *lakām* 'kuoppa, kolo' – vrt. turkin (Krim) *лауым* 'maanalainen kanava; kellari' (< kreikka). Radloff tuntee myös muodon *lakat* (Kirg) 'se osa haudasta, jossa kuollut makaa'. Jos oletetaan, että marin sana *lake* on tšuvassilaista perua, herää kuitenkin kysymys, miksi se on tšuvassista kokonaan jo kadonnut. Kyseessä voisi olla siis korkeintaan vanha tšuvassilainen tai tšuvassin välityksellä kulkeutunut laina. Joka tapauksessa on huomattava, että vanhaa perua olevaa ensitavun *a*:ta vastaa tšuvassissa *o*, *u*, *i* tai *ə*, (Fedotov 1980: 71–81) – Poppen (1965: 162) mukaan enimmäkseen *u*. Painollinen **a* on muuttunut tšuvassissa *u*:ksi, painoton taas *ə*:ksi (*ə*:ksi) tai *i*:ksi. Tämä suhde on vakiintunut vasta 1300-luvun jälkeen (Poppe 1926: 66–69). Niitä tšuvassin sanoja, joissa esiintyy *a*, on pidettävä lainoina (Räsänen 1920: 73). Marin sanan mahdollista lainalähdettä on siis etsittävä myös tšuvassia kauempaa.

Variantin *laksə* loppuosa olisi sibilanttiedustuksen takia luontevaa selittää myöhäsyntyiseksi, vaikka näköpiirissä ei olekaan yhtään johdinta, johon *-sə* rinnastuisi. Jos oletetaan mahdollisen johdoksen leksikaalistuneen varhain, sopisi tähän merkityksensä puolesta nykymerin murteissa produktiivinen, paikkaa ja aikaa ilmaiseva (ei kuitenkaan henkilöön viittaava) lokaalis-habitiivinen itämarin johdin *-se*, *-so*, *-sö*. Länsimarissa tämä johdin esiintyy kuitenkin hiukan poikkeavassa äänteellisessä asussa *-sə*, *-sə* ja tavallisesti vielä paikallissijapäätteen yhteydessä (Galkin 1966: 52–53), eikä sitä ainakaan suoraan voi yhdistää *laksə*-sanaan.

Vertailun vuoksi mainittakoon vielä,

että länsimarissa sanalla *laksə* on myös useita 'laaksoa' merkitseviä synonyymeja, kuten *lapata*, *lapβär* ja *lapik*. Muita *-sə*-loppuisia sanoja ei juuri esiinny. Toinen *-sə*-loppuinen länsimarin sana *βərsə* 'riita, kiista, taistelu', *βərsaš* 'riidellä, haukkua' on tšuvassilainen laina (< *vərs* 'riidellä, kiistellä, taistella' (Räsänen 1920: 125), *wurš* (Szilasi 1901: 289)) ja se tunnetaan myös itämarissa. Marilais-venäläiset sanakirjat tuntevat näistä sanueista kaksi varianttia: L *βərsaš*, I *βursaš*, 'haukkua, sättiä', L *βərsədəlaš*, I *βurseđəlaš* 'kiroilla; riidellä', L *βərsədəlmaš*, I *βurseđəlmaš* 'kiroilu; torailu'. Näihin liittyvät myös 'sotaa' merkitsevät L *βərsə* ja vanhahtava I *βurso* (MRS 1956: 83, 89–90, Vasiljev–Savatkova – Utšajev 1991: 51, 55).

Voidaan myös esittää kysymys, voisiko *laksə* olla itämarin kautta länsimariin kulkeutunut sana. Tämä selittäisi sibilantin suhuttomuuden – redukoitunut loppuvokaali on länsimarissa täysin odotuksenmukainen. Tällainen hypoteesi vaatisi kuitenkin vielä lisäselvitystä ja tuekseen muita tähän rinnastuvia tapauksia. Ilmeistä kuitenkin on, että suomen *laakso* ja marin *laksə* eivät ole samaa alkuperää, vaan näennäinen yhdennäköisyys ja semanttinen samankaltaisuus ovat suhteellisen myöhäisen kehityksen tulosta.

2. *kuje*

Epäselvänä on pidetty sanan *kuje* 'konsti, tempu, ilve' taustaa, murt. *kujava* 'kuje, (huono) tapa; kujeilija, ilkeä ihminen', vaikka joitakin selityksiä sen alkuperäksi on tarjottu. Ainoa kiistattomaksi arvioitu vastine löytyy karjalasta, jossa sanasta *kujeh* mainitaan kaksi taiputusvarianttia: *kujeh* : *kujehen* 'kuje, juoni' ja *kujeh* : *kutehen* 'keino, tempu' (Suojärvi, Säämäjärvi) (KKS 2 1974: 412). Kyseenalaisina rinnastuksina suomen ja karjalan sanoihin on pidetty vepsän sanaa *kuju* 'heijastus(kuva)' ja sen vironkielistä vastinetta *kuju*, murt. *koju*,

kojo 'kuva, kuvapatsas; hahmo, muoto, asu' (SKES 1958: 232, SSA 1992: 427).

Tälle epävarmana pidetylle ims. sanueelle on esitetty samoin kyseenalaisia ja eri syistä ristiriitaisia rinnastuksia kaukaisemmista sukukielistä mordvassa (*koj* 'tapa, käytäntö, tottumus (etenkin huono), elintapa'), marissa (I *kojâš* 'miellyttävä, mallikelpoinen, iloinen käytöstapa'), permiläisissä kielissä (udm. *kad'*, *kad'ik*, *kajik* 'kaltainen, samanlainen; kuin, kuten, niin kuin' ja ko. *kojd*, *kod'* id.) sekä mansissa (E *kej-*: *kejtäl*, I L *kojtäl*, P *xojtäl* 'jnkn tavoin, niin kuin, kuten'). Myös etäsukukielten sanojen keskinäistä yhteenkuuluvuutta on toistuvasti epäilty; yksimielisiä on oltu vain mordvan ja mansin varianttien yhteisestä alkuperästä (UEW 1988: 195, SSA 1992: 427).

SKES (1958: 232) pitää sm. *kuje* ja ka. *kujeh* -sanan kuulumista muiden sukukielten sanojen yhteyteen epäilyttävänä, rinnastaa sen varovasti mordvan ja marin sanoihin ja toteaa, että myös vepsän, viron, udmurtin, komin ja mansin sanat kuuluvat mahdollisesti tähän. Lytkin ja Guljajev (1970: 127) epäilivät perm. sanojen kuulumista ims. sanojen yhteyteen, mutta rinnastivat niihin mordvan sanan E *koñd'amo*, M *kodama* 'samanlainen'. SSA (1992: 427) pitää epävarmana permiläisten ja ims. sanojen kuulumista muiden sukukielten sanojen yhteyteen ja rinnastaa ims. sanat keskenäänkin vain varauksellisesti. Mägisten (EEW 1982–83: 1022–23) mukaan muut kuin ma. *kojâš* voivat olla vi. *kuju*-sanan vastineita, myös sm. *kuje*, ka. *kujeh*. Marin sanan *kojâš* Mägiste on hylännyt viitaten siihen, että se on johdos verbistä *kojam* 'näkyä, ilmaantua'. UEW (1988: 195) on epäillyt ims. sanojen kuulumista mordvan, permiläisten kielten ja mansin sanojen yhteyteen. Marin sanan se on hylännyt ensi tavun vokaalin perusteella ja todennut, että marin -o- viittaa pikemmin aikaisempaan *a:han tai *o: hon. Mägisten ja UEW:n toteamus, että ma-

rin *kojâš* ei kuulu muiden em. sanojen yhteyteen, on oikea, mutta osin toisesta syystä. UEW:n perustelut eivät kumoa marin sanan rinnastamista muihin sukukieliin. Vastaavia tapauksia, joissa *u:ta vastaa marissa o, on muitakin, ja osa tällaisista rinnastuksista on vähemmän kiistanalaisia (vrt. esim. ma. *kotka* ~ saaN *got'ká* ~ viE *kuklane* 'muurahainen', ma. *tolam* ~ sm. *tulla*, maL *βađar*, I *βođar* ~ sm. *udar*). Myöskään Mägisten havainto, että kyseessä on sekundääri johdos verbistä *kojam* 'näkyä, ilmaantua' (vrt. *ludam* 'lukea' > *ludâš* 'laulun t. runon sanat', *pidas* 'sitoa' > *pidâš* 'nauha, side; kimppu, nippu, kääre'), ei itessään vielä pakota hylkäämään rinnastusta sukukieliin. Se pakottaa kuitenkin lähtemään siitä, että sekä ma. *kojâš* että sm. *kuje*, ka. *kujeh* ovat suhteellisen myöhäisiä johdoksia.

Marilaisen verbivartalon L *kaj-*: *kajam*, I *koj-*: *kojam* ja sen johdokset erottaa edellisistä rinnastuksista kiistattomasti se seikka, että sille on esitetty edellisestä täysin erillään luontevampi ja yleisesti hyväksytty etymologia. Vastineita on osoitettu samojedikielistä asti: maL *kajam*, I *kojam* 'näkyä, ilmaantua' ~ saaN *guojetit* 'kirkastua, seljetä (sää)', Lu *kuojjiti* 'nousta (kuu)', *kuojēiti* 'juolahtaa mieleen' ~ mdE (Wied) *kajems* 'tulla näkyviin (oras)' ~ ? ko. *kajni* 'nousta (mm. aurinko), kohota, kiivetä' ~ ne. *χājjer* 'aurinko; kirkas (sää)' ~ en. *kaija* 'aurinko' ~ ng. *kou* id. ~ slk. *kuéte* 'kuumuus', *kuéteľ* 'kuuma, kirkas' ~ kam. *kuja* 'aurinko' jne. Tähän uralilaiseen sanueeseen liittyy myös laaja ims. sanue sm. *kajastaa*, murt. *kajostaa*, *kajottaa*; *kaja*, *kaje*, *kajo*, *kajos* jne. ~ ka. *kajakka*, *kajie* 'valoisa, kirkas, selkeä (sää, taivas)', *kajo(s)* 'id.; (päivän)koite', *kajostoa*, *kajostuo* 'kajastaa, seljetä' ~ ly. *kajak*, *kajoz* 'kirkas, kuulakka (sää)', *kajostazeta*, *kajostuda* 'kajastaa, kirkastua (sää)' ~ ve. *kajag*, *kajoz* 'sees, kuulas', *kajed* 'kolea', *kajagzuda*, *kajostada*, *-uda* 'seljetä, kirkastua (sää)' ~ vi. *kajastada* 'heijastaa', *kajastuda* 'heijastua', *kajastus*

'heijastus' (SKES 1955 144–45, Janhunen 1981: 221, EEW 1982–83: 659, SSA 1992: 279–80).

Samasta syystä kuin marin *kojâš*, jonka kantavartalolla on yksiselitteisempi tausta, on väärä rinnastus myös Lytkinin ja Guljajevin (1970: 127) permiläisille sanoille (udm. *kad'* ~ ko. *kojd* jne.) esittämä mordvalainen vastine (E *koñ-d'amo*,) M *kod'ama* 'samanlainen'. UEW (1988: 195) on huomauttanut, että tämä yhdistys on epätydyttävä mordvan konsonanttiedustuksen takia, mutta kiistattomampi argumentti on tässäkin tapauksessa se, että mordvan sanat kuuluvat toiseen sanueeseen, nimittäin samaan kuin suomen interrogatiivi- ja relatiivipronominivartalo *ku-*: *kuka, kuhun, kussa, kusta, kunnes* jne., murt. *kutama* 'kuka, mikä, millainen', vrt. esim. md. *ko-*: E *koda*, M *koda*, *kâda* 'kuinka; kuten; jos; kun, kuin', *kodamo, kodama* 'mikä, millainen' jne. ~ udm. *ku-*: *ku* 'kun, milloin', *kud, kudiz* 'mikä; muuttamat', *ketše* 'millainen; miten' jne. ~ ko. *ko-*, *ke-*, *kj-*, *ku-*: *kod, kodi, koda, keđ, keđa, kut, kudik* 'kuinka, mikä', *kutšem, kiťšem* 'mikä, millainen' jne. Tällä laajalla sanueella on vastineita kaikissa uralilaisissa kielissä itämerensuomesta eteläsamojediin (UEW 1988: 191–92, SSA 1992: 423–24).

Sm. *kuje*, ka. *kujeh* sekä ve. ja vi. *kuju*-sanojen kuulumista yhteen on epäilty sekä taivutustyyppin poikkeavuuden että selkeän merkityseron takia. Vaikka ka. sanan *kujeh* (: *kutehen*) toinen merkitys 'keino, tempu' on jo melko lähellä esim. mordvan sanan *koj* merkitystä 'tapa, käytäntö, tottumus', lienee se sekundääri, kuten sanan taivutustyyppikin (vrt. *majeh: madehem* 'made', KKS 3 1983: 329). Suojärvellä ja Säämäjärvellä, missä tämä merkitys ja taivutustyyppi esiintyvät, tavataan myös suomen ja karjalan kannalta ensisijainen merkitys 'kuje, juoni' ja taivutus *kujeh: kujehen* (KKS 2 1974: 412). Kuten edellä olen todennut, marin *kojâš* ei voi niiden yhteyteen kuulua, eikä siten myöskään jää

perusteita olettaa, että *-e(h)* voisi tässä tapauksessa olla vanhaa perua. Ilmeistä on, että myös *kuje(h)* on suomalais-karjalainen johdos ja suhteellisen uusi variantti, jollaisia suurin osa sm. ja ka. *-e(h)*-loppuisista sanoista on. Tämän johdoksen on katsottu olleen produktiivinen jo kantasuomalaisena kautena, ja se esiintyy mm. useissa vanhoissa ims. kielten germaanisissa lainasanoissa (Hahmo 1981: 50–54, Koivulehto 1991).

Itämerensuomalaisten sanojen keskinäistä yhteenkuuluvuutta on epäilty, mutta katsoisin niiden kuitenkin olevan samaa perua. Suomen ja karjalan variantteja on syytä pitää sekä taivutustyyppiltään että merkitykseltään sekundääreinä muotoina, jotka pohjautuvat alkujaan samaan vartaloon. Vepsän ja viron sanan *kuju* suhteen on syytä todeta, että vaikka esim. vironkieliseen ilmaisuun *sellisel kujul* 'siinä muodossa, siihen tapaan' olisi vaikuttanut saksan kielen malli (vrt. *in dieser Form, in dieser Weise*), ei vepsän ja viron *kuju*-sanankin merkitys 'kuva, kuvapatsas; hahmo, muoto, asu' ole kovin kaukana mordvan sanasta *koj* 'tapa'. Äänteellisiä esteitä viron ja vepsän yhdistämiselle mordvaan ei myöskään ole, ja merkitykseltään ne ovat lähempänä sitä kuin niiden suomalainen ja karjalainen vastine.

Sm. ja ka. *kuje(h)*-variantin semanttinen ero vepsään ja viroon tai mordvaan verrattuna tulee ymmärrettävämmäksi, jos lähdetään siitä, että sana on suhteellisen myöhäinen johdos. Merkityksen 'kuje' voi ajatella syntyneen esim. seuraavasti: 'tapa' (t. 'kuva') > 'ilve' > 'tempu' > 'juoni t. kuje'. Merkityssuhteelle 'kuje' ~ 'tapa' löytyy paralleelikin suhteellisen läheltä. Suomen murteissa esiintyy yleisenä sana *komme* 'juoni, tempu, konsti; työkalut; taikakalut', jonka yleiskieleenkin vakiintuneita johdoksia ovat *kommellus* ja *kompa* 'pisto, sutkaus, sananparsi'. Sen virolaisen parin *komme* merkitys on 'tapa', liivinkielen vastineen *kom* taas 'viekkkaus, juoni' (SSA 1992: 394–95).

3. *hyvä*

Jokapäiväisimpiin suomen kielen sanoihin kuuluvalla adjektiivilla *hyvä* ja sen johdoksilla *hyvin*, *hyvittää*, *hyväksyä* jne. on runsaasti vastineita myös muissa itämerensuomalaisissa kielissä: ink. *hüvä* 'hyvä', *hüvöittä* 'hyvittää' jne. ~ ka. *hyvä* 'hyvä; onnellinen, tyytyväinen, miellyttävä; kaunis; runsas, sievoinen', *hyvitteä* 'hyvittää, palkita, auttaa, lohduttaa' jne. ~ ly., ve. *hüvä* 'hyvä' jne. ~ va. *üvä* 'hyvä' jne. ~ vi. *hea*, murt. *hää* 'hyvä', *hästi* 'hyvin' ~ li. *jevā* 'hyvä; oikea' jne. (SSA 1992: 201.)

Tälle laajalle ja rönsyilevälle ims. sanueelle on esitetty useita vastineita etäisemmistä sukukielistä, mutta useimpia niistä on kuitenkin pidetty epävarmoina. Myös niiden keskinäinen yhteenkuuluvuus on osin kiistanalaista. Suomen *hyvä*-sanan ja sen ims. vastineiden etymologiaa tarkasteltaessa on etäsukukielistä tarjottu seuraavia rinnastuksia, joista mordvan sanaa lukuun ottamatta kaikkiin on liitetty kysymysmerkki: saa. *sävvet* 'parantua (esim. haava)'; mdE *čiv*, M *čiva(ń)* 'hyvä, kelvollinen, vieraanvarainen'; ma. *šu* 'terve', *šu li* 'tervetuloa'; udm. *šońer* 'suora, oikea, tosi, rehellinen, tarkka, sopiva'; ko. *šan* 'hyvä'; unk. *igen* 'kyllä; sangen' (SKES 1955: 94, FUV 1955: 82, MSzFE 1971: 316, UEW 1988: 499, SSA 1992: 201).

Saamen murteiden sanaa Kld *šuvvā* (T) 'hyvä', Pi *šuvies*, Lu *šjuvēs* 'halukas' (< ksm. *šüvä) on vokaaliedustuksen ja myöhäsyntyisyyteen viittaavan š:n perusteella pidetty varhaisena itämerensuomalaisena lainana (Toivonen 1936: 454, SKES 1955: 94, SSA 1992: 201). Myöhäisiä lainoja suomesta ovat E *hij'ven* 'hyvin' jne. (Hasselbrink 1944: 185), Lu *hivve* 'hyvä', *hivāsti*: *hivāstahttēt* 'hyvästi, näkemiin' (Wiklund 1890: 18, Grundström 1946–48: 95, Hansegård 1967: 154) ja *miela-hivāhussan* 'mielenhyvitykseksi' (Hansegård 1967: 155) sekä N *hivve*, *hives* 'hyvä (ystävä)' (T. I. Itkonen 1918: 49).

Volgalaisista kielistä poimitut sanat on rinnastettu *hyvä*-sanueeseen suhteellisen myöhään. Mordvan sana E *čiv*, M *čiva(ń)* 'hyvä, kunnioitettava, kunnollinen, kelvollinen' on äänteellisesti ja semanttisesti luonteva vastine ims. sanaperheelle. Odotuksenmukaisempaa olisi tosin, että ims. *ü*:tä vastaisi mordvassa puoliväljä vokaali (*e*), vaikka joskus sitä vastaa myös suppea vokaali (*i*) samoin kuin *i*:tä (E. Itkonen 1946: 300–31, Bereczki 1988: 331), vrt. sm. *myydä* ~ mdE *mijems*, M *mijəms*; sm. *ikä* ~ mdE *ije*, M *ij*. Yhteistä etymologiaa niille on kirjallisesti ensimmäisenä esittänyt Paavo Ravila (1932: 374), joka tosin kirjoittaa rinnastuksen olevan peräisin Heikki Paasoselta: »Tämän yhdistelmän on ensimmäisenä huomannut Paasonen itse, joka on sen tri Y.H. Toivosen ilmoituksen mukaan luennoillaan esittänyt.»

Länsimarissa esiintyvän sanan *šu* 'terve', *šu li* 'tervetuloa' varauksellinen rinnastaminen *hyvä*-sanueeseen on peräisin Toivoselta (SKES 1955: 94), joka on ilmeisesti poiminut marilaisen sanan Ramstedtin länsimarilaisesta sanastosta (Ramstedt 1902: 136). Sana on nimenomaan länsimarilainen (MRS 1956: 727, Vasiljev – Savatkova – Utšajev 1991: 423) ja sen mainitsee jo Budenz (1866: 48), joka on poiminut sen länsimariksi käännetyistä Uudesta Testamentista. Itämarista eivät lähteet sitä erikseen mainitse. Toisaalta Troitski (1895: 81) esittää merkityksen 'terve' muiden homonymisten *šu*-sanojen yhteydessä eikä totea, että se olisi nimenomaan länsimarilainen. Szilasin (1901: 230) mainitsema *šu* 'terve' on peräisin Budenzilta ja Troitskilta.

Yrjö Wichmann (1903: 92–93) viittaa permiläisten kielten tšuvassilaisia lainasanoja käsittelevässä monografiassaan ohimennen sekä äänteellisesti että semanttisesti selkeään ja hyvin yksiselitteiseen etymologiaan. Wichmannia ennen jo Szilasi (1901: 230) on lyhyesti maininnut sen, ja sen esittävät myös Räsänen (1920: 200) ja Fedotov (1965b: 112).

Syystä tai toisesta on sanakirjojen tekijöiltä jäänyt huomaamatta tšuvassista osoitettu lainalähde: maL *šū* 'terve' < tšuv. *šū* id. Selvää lienee, että suomen *hyvä*-sanaan ei marin sanaa *šū* 'terve' voida rinnastaa. Tšuvassilaiset vastineet on myös tämän kantasanana marissa esiintyvillä johdoksilla *šulâk* 'terveys' ja *šušâr* 'haava' (Wichmann 1903: 93). Sama turkkilaissana *şiv* ~ *su* on toisaalla lainautunut myös udmurttiin > *s'iu* id. (Wichmann 1903: 92–93, Wichmann–Korhonen 1987: 221). Mansin T *šau*, *šaw* 'terve' taas on peräisin samaa alkuperää olevasta tataarin sanasta *sau* id. (Gombocz 1898: 179).

Ims. sanue voidaan pienin varauksin liittää saamen verbiin *sâvvet* 'parantua (esim. haava)', mutta permiläisistä kielistä (udm. *šoñer* 'suora, oikea, tosi, rehellinen, tarkka, sopiva'; ko. *šan* 'hyvä') sekä unkarista (*ig-*: *igen* 'kyllä; sängen') tarjotut sanat lienevät eri perua, vaikka kaikkien sananalkuinen konsonantti voidaankin palauttaa *š*:aan. UEW (1988: 499) on esittänyt laajana, epävarmana sgr. sanueena pitämilleen sanoille rekonstruktioita **šeñä*. SSA (1992: 201) välttää ottamasta selkeää kantaa äännteellisiin ongelmiin ja toteaa permiläisten kielten ja unkarin sanojen edellyttävän lähtömuotoa **šeñe*, joka ims. kielten ja mordvan kannalta olisi tietyin ehdoin mahdollinen. Ongelmallinen sanojen rinnastus on sekä vokaalistoltaan että konsonantistoltaan. Ims. ja saamen sanat viittaavat aikaisempaan ensi tavun suppeaan vokaalin (**ü*), jonka odotuksenmukainen vastine permiläisissä kielissä olisi suppea vokaali (*i*) (E. Itkonen 1953–54: 300–301, 327, 334, Rédei 1988: 372–373, Sammallahti 1988: 525–530). UEW:n rekonstruoima toisen tavun **ä* taas perustuu yksinomaan ims. kielten vokaalistoon, joskin myös mokšamordvan sanan *čiva a*:ta voi pitää aikaisemman väljän vokaalin peruna. Permiläisten kielten *-ñ* ja unkarin *-g* (pienin varauksin) voidaan palauttaa *ñ*-nasaaliin (UEW 1988: 499), kun taas

saamen *sâvvet* viittaa sanansisäiseen **v*-äänteeseen, joka on myös ims. kielten kannalta luontevampi vastine. Alkuperäinen **ñ* sopisi saameen vain, jos tätäkin saamen sanaa pidetään hyvin varhaisena ims. lainana. Sananalkuisen *š*:n lisäksi muuta evidenssiä yhteisestä alkuperästä ei ole. Myös permiläisten sanojen ja unkarin hypoteettisen **ig*-vartalon kuuluminen yhteen on epävarmaa (mts.).

RIHO GRÜNTAL

LÄHTEET

- BERECZKI, GABOR 1988: Geschichte der Wolgafinnischen Sprachen. — The Uralic languages. Toim. Denis Sinor. S. 314–350. Leiden—New York—København—Köln.
- BUDENZ, JÓZSEF 1866: Erdei és hegyi cseremis szótár. Szerkesztette Budenz József. Pest.
- BUDENZ, JÓZSEF 1886–87: Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. Első rész: Az ugor nyelvek szóképzése. II. Névszóképzés. — NyK 20, s. 251–305, 401–466. Budapest.
- EEW 1982–83 = Julius Mägiste: Estnische etymologisches Wörterbuch 1.–12. Moniste. Helsinki.
- Fedotov 1965a = М. Р. Федотов: Марийские заимствования в чувашском языке. — Советское финно-угроведение 1, s. 255–266. Tallinn.
- 1965b = М. Р. Федотов: Исторические связи чувашского языка с языками угро-финнов Поволжья и перми. Ч. I. Чувашско-марийские связи. Чебоксары.
- FUF = Finnisch-ugrische Forschungen
- FUV 1955 = Björn Collinder: Fenno-Ugric Vocabulary. Stockholm—Uppsala.
- Galkin 1966 = Иван Степанович Галкин: Историческая грамматика марийского языка. Морфология. Часть II. Йошкар-Ола.

Havaintoja

- GOMBOCZ, ZOLTÁN 1898: A vogul nyelv idegen elemei. — NyK 28, s. 148–184. Budapest.
- GRUNDSTRÖM, HARALD 1946–48: Lulelappsk ordbok på grundval av K. B. Wiklunds, Björn Collinders och egna uppteckningar I. A–L. Utarbetad av Harald Grundström. Uppsala.
- HAHMO, SIRKKA-LIISA 1981: Germanische Lehnwörter auf *-e* im Finnischen. — Congressus quintus internationalis Fenno-Ugristarum, Turku 20.–27.8.1980. Toim. Osmo Ikola. — 7: Dissertationes sectionum: Lexicologia et onomastica, alia linguistica et litteraria, s. 49–54. — Turku.
- HANSEGÅRD N.-E. 1967: Recent Finnish Loanwords in Jukkasjärvi Lappish. Uppsala.
- HASSELBRINK, GUSTAV 1944: Vilhelminalappskans ljudlära med särskild hänsyn till första stavelsens vokaler. Uppsala.
- ITKONEN, ERKKI 1946: Zur Frage nach der Entwicklung des Vokalismus der ersten Silbe in den finnisch-ugrischen Sprachen, insbesondere im mordwinischen. — FUF 29, s. 222–337. Helsinki.
- 1953–54: Zur Geschichte des Vokalismus der ersten Silbe im Tscheremissischen und in den permischen Sprachen. — FUF 31, s. 149–345. Helsinki.
- ITKONEN, T. I. 1918: Lappalais-suomalaisia sanavertailuja. — SUSA 32:3. Helsinki.
- JANHUNEN, JUHA 1981: Uralilaisen kantakielen sanastosta. — SUSA 77, s. 219–274. Helsinki.
- KISS, JENŐ 1967: A cseremiszi térszínformanevek. — NyK 69, s. 395–403. Budapest.
- KKS = Karjalan kielen sanakirja I–III. Lexica Societatis Fenno-ugricae 16. Helsinki 1968–1983.
- KOIVULEHTO, JORMA 1991: Itämerensuomen *palje*, *turve*-tyyppisistä lainoista. Esitelmä Suomalais-ugrilaisessa Seurassa 10.5.1991. Moniste.
- KORHONEN, MIKKO 1981: Johdatus lapin kielen historiaan. SKST 370. Helsinki.
- Lytkin — Guljajev 1970 = В. Лыткин — Е. Гуляев: Краткий этимологический словарь коми языка. Москва.
- MRS = Марийско-русский словарь. Йошкар-Ола 1956.
- MSzFE = A magyar szókészlet finnugor elemei I–III. Főszerkesztő Lakó György. Budapest 1967–1978.
- MUNKÁCSI, BERNÁT 1901: Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. Budapest.
- NIRVI, R. E. 1971: Inkeröismurteiden sanakirja. Lexica Societatis Fenno-ugricae 18. Helsinki.
- NYK = Nyelvtudományi Közlemények
- POPPE, NICHOLAS 1926: Die tschuwassische Sprache in ihrem Verhältnis zu den Türkischen Sprachen. Sonderabdruck aus »Körösi Csoma Archiv«, Bd. II, H. 1–2. Budapest.
- 1965: Introduction to Altaic Linguistics. — Ural-altaische Bibliothek 14. Wiesbaden.
- RADLOFF, W. 1905: Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte. Dritter Band. St. Pétersbourg.
- RAMSTEDT, G. J. 1902: Bergtscheremissische Sprachstudien. SUST 17. Helsinki.
- RAVILA, PAAVO 1932: Vähäisiä sanaselytyksiä. — Vir. 36, s. 374–75.
- RÉDEI, KÁROLY 1988: Geschichte der permischen Sprachen. — The Uralic languages. Edited by Denis Sinor. S. 351–394. Leiden—New York—København—Köln.
- RÄSÄNEN, MARTTI 1920: Die tschuwassischen lehnwörter im tscheremissischen. SUST 48. Helsinki.
- SAMMALLAHTI, PEKKA 1988: Historical Phonology of the Uralic languages. — The Uralic languages. Edited by Denis Sinor. s. 478–554. Leiden—New York—København—Köln.
- SKES = Y. H. Toivonen — Erkki Itkonen — Aulis J. Joki — Reino Pelto: Suomen kielen etymologinen sanakirja I–VI. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII. Helsinki 1955–1978.
- SSA 1992 = Suomen sanojen alkuperä I. SKST 556. Helsinki.
- SUSA = Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja.

- SUST = Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia.
- Szilasi 1901 = Cseremisiz szótár. Genetz Árvid közreműködésével szerkesztette Szilasi Móricz. Különnyomat a nyelvtudományi közleményekből. — Adalékok a nyelvtudományi közleményekből 13. Budapest.
- TOIVONEN, Y. H. 1928: Zur geschichte der finnisch-ugrischen inlautenden affrikaten. — FUF 19, s. 1–270. Helsinki.
- 1936: Zur Geschichte einiger ungarischen Wörter. — NyK 50, s. 451–457. Budapest.
- Troitski 1895 = В. П. Троицкий: Черемисско-русский словарь. Казань.
- UEW 1988 = Károly Rédei: Uralisches Etymologisches Wörterbuch. Unter Mitarbeit von Marianne Bakró-Nagy, Sándor Csúcs, István Erdélyi, László Honti, Éva Korenchy, Éva K. Sal und Edit Vértes. Wiesbaden.
- Vasiljev—Savatkova—Utšajev 1991 = Васильев, В. А. — Саваткова, А. А. — Учаев, З. В.: Марийско-русский словарь. Йошкар-Ола.
- WICHMANN, YRJÖ 1901: Tscheremissische Texte mit Wörterverzeichnis und grammatikalischem Abriss. Hilfsmittel für das Studium der finnisch-ugrischen Sprachen 5. Helsinki.
- WICHMANN, YRJÖ 1903: Die tschuwassischen Lehnwörter in den permischen Sprachen. SUST 21. Helsinki.
- Wichmann — Korhonen 1987 = Wotjakischer Wortschatz. Aufgezeichnet von Yrjö Wichmann. Bearbeitet von Mikko Korhonen. Lexica Societatis Fenno-ugricae XXI. Helsinki.
- Wiklund, K. B. 1890 = Lule-lappisches Wörterbuch. SUST 1. Helsinki.
- VMS = Väike murdesõnastik I–II. Toimetanud Valdek Pall. Tallinn 1982–1989.
- Zaitseva — Mullonen 1972 = Мария Зайцева — Мария Муллонен: Словарь вепского языка. Ленинград.